

Odkiaľ sa vzali pravidlá?

Tomáš Čana

Tomáš Čana: Odkiaľ sa vzali pravidlá? [Where did rules themselves come from?] In: *Ostium*, vol. 19, 2023, no. 3.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Where did rules themselves come from?

This paper is concerned with a problem of a genealogy of functioning norms, as it was stated by Ludwig Wittgenstein. Firstly, it attempts to reconstruct his view of conditions the activity of following the norms is based upon. In his view, the activity would be impossible without consensus in our mental experience, feeling, and perception, and also without consensus in our bodily manifestation of the experience, feeling, and perception. At the same time, the activity of following the norms would be impossible without process of training, or conditioning, in dealing with certain sounds, gestures, expressions, maxims, analogies, etc. This paper also attempts to present some critical objections to the Wittgenstein's view. From his perspective, we should not aspire to construct a theory of the conditions the activity of following the norms is based upon. Rather, we need to correctly see what is going on. According to this paper, this philosophical attitude is too pessimistic, and, therefore, misleading us.

Keywords: Normativity, following a norm, mistake, rejecting a norm, universal agreement among members of specie, drill, contract, action, theory

Problematika, na ktorú sa chcem zamerať, nepatrí medzi *večné filozofické otázky*.^[1] Nie je staršia ako Darwinova teória o pôvode druhov, bez ktorej by asi nemohla byť sformulovaná. Otázku toho, aký pôvod majú pravidlá, predpisy a prikázania, ktoré na nás v živote naozaj pôsobia, si po prvýkrát vedome položil v 19. storočí Friedrich Nietzsche. Položil si ju pritom takmer výhradne s ohľadom na kritériá, na základe ktorých sa rozhodujeme pri vynášaní tzv. etických a estetických súdov.^[2] V 20. storočí umiestňuje problematiku pôvodu fungujúcich pravidiel do centra pozornosti znovu Ludwig Wittgenstein. Tento autor sa už však nepýta iba na pôvod vybraných kritérií – napríklad pre to dobré a zlé –, pokúša sa odkryť genealógiu fungujúcich kritérií vo všeobecnosti. Inými slovami, zaujíma sa o to, odkiaľ sa vlastne zobralo niečo ako *riadenie sa pravidlom, omyl, resp. porušenie pravidla*. Pýta sa: Odkiaľ sa zobrala normativita sama?

Toto skúmanie vychádza zo základného predpokladu, že uvedený – na všeobecnú rovinu posunutý – záujem o tzv. genealógiu normativity priniesol viaceré zaujímavé a dôležité výsledky. Zároveň vychádza z predpokladu, že tieto výsledky stále nie sú – a to nielen v našom kultúrnom priestore – dostatočne zreteľne pochopené. Mojm cieľom je v prvom rade prehľadne zrekonštruovať konkrétne výsledky, ku ktorým sa s ohľadom na tento teoretický záujem Wittgenstein dopracoval. V druhom rade je mojm cieľom kriticky sa voči nim vymedziť. Teda odlíšiť tie z nich, ktoré sú prijateľné, od tých, ktoré také nie sú.

I.

Najskôr je potrebné uviesť, že pre Wittgensteina bola otázka pôvodu fungujúcich pravidiel konštantným - celoživotným - zdrojom záujmu. To značí, že ho v jeho jednotlivých tvorivých obdobiach: v ranom, strednom i neskoršom, neprestávali zaujímať korene, z ktorých vyrastajú pravidlá, predpisy a prikázania, ktoré na nás *naozaj pôsobia*. (Hoci je pravdou, že sa tento záujem prejavoval v rôznych obdobiach jeho života výrazne odlišným spôsobom.)

Okrem toho je potrebné uviesť, že jeho posmrtno vydané zápisky - v tomto prípade mám na mysli najmä tie neskoršie[3] - zásadným spôsobom obohatili o túto problematiku aj moderné filozofické myslenie. Tieto zápisky sa stali predmetom mimoriadne veľkého počtu kritických diskusií a ostrých názorových výmen (nielen vo vnútri analytickej, ale i kontinentálnej filozofie). Tiež sa stali podkladom významného počtu navzájom sa vylučujúcich filozofických interpretácií.

Na prvý pohľad je pre neskorší Wittgensteinov záujem o pôvod normativity charakteristická bezhraničná pestrosť a rozmanitosť tém. Uvedený autor sa totiž venuje s rovnakou intenzitou kritériám, na základe ktorých sa orientujeme na pôde psychológie, matematiky, logiky, umenia, náboženstva i etiky. Analyzuje normatívne činitele pri nakupovaní jabĺk v obchode i pri vydávaní pokynov na stavbe. Dá sa povedať, že sa na vybranú problematiku pokúša pozeráť z tolkých uhlov pohľadu, z kolkých sa dá. Nakoniec mu však ide stále o to isté, o otázku: O čo sa opierajú pravidlá, ktoré na mňa v živote pôsobia? Ako je možné, že majú schopnosť pôsobiť na mňa? A čo mi, na druhej strane, umožňuje ich za určitých okolností ignorovať alebo odmietnuť? Inými slovami: *Na čom je postavená aktivita riadenia sa (alebo neriadenia sa) pravidlami, ktorú okolo seba pozorujeme? A dá sa to racionálne pochopiť - a vysvetliť?*

Ako som už naznačil, pokúsim sa najskôr zrekonštruovať, ako na tom v súvislosti s touto problematikou podľa neskoršieho Wittgensteina sme.

II.

Domnievam sa, že pri skúmaní Wittgensteinovho odkazu v súvislosti s genealógiou normativity pred nás napokon do popredia vystupujú štyri základné body:

1. *priorita konania pred myslením;*
2. *univerzálna zhoda medzi príslušníkmi druhu ako prvá podmienka;*
3. *absolvovanie určitého drilu ako druhá podmienka;*
4. *anti-teoretický postoj s ohľadom na teóriu o pôvode normativity.*

Ďalej sa pokúsim rozmeniť tieto základné body na drobné. Už teraz je však potrebné spomenúť, že bod 1 reprezentuje dôrazné metodologické odporúčanie pre filozofov. Bez jeho prijatia sa podľa nášho autora k správne pohľadu na aktivitu riadenia sa pravidlami neprepracujeme. Body 2 a 3 reprezentujú dva pokusy o predloženie konkrétnych *obsahových odpovedí* na hlavnú otázku tohto skúmania. Tieto body by sa mali chápať ako niečo komplementárne (ako keby išlo o dve epizódy jedného príbehu). „Čo tu podávame, sú vlastne poznámky k prírodnej histórii človeka; no nie kurióznosti, ale konštatovania, o ktorých nikto nepochyboval a ktoré unikajú pozornosti len preto, lebo ich máme neprestajne pred očami.“[4] Bod 4. sa venuje dôsledkom, ktoré by z predchádzajúcich troch bodov mali vyplývať pre niečo ako *ucelená teória o pôvode normativity*.

III.

Bod 1 reprezentuje určité metodologické odporúčanie. Mal by sa chápať ako upozornenie na skutočnosť, na ktorú máme tendenciu - najmä pri konštruovaní myšlienkových experimentov vo filozofii[5] - zabúdať.

Ide o to, že ak sa chceme vyhnúť skeptickým pochybnostiam a filozofickým špekuláciám, pri ktorých

je len malá nádej, že nám niečo užitočné prinesú, na človeka by sme sa mali primárne pozeráť ako na *bytosť, ktorá koná* a až sekundárne ako na *bytosť, ktorá svoje konanie racionálne reflektuje*. To znamená, že jednotliviec je Wittgensteinovými zápiskami prezentovaný ako niekto, kto sa najskôr určitým - a nie iným - spôsobom správa a až následne si o tomto správaní dokáže klásť otázky. Najskôr je „toto konanie“ a až následne vzniká možnosť pýtať sa naň, hodnotiť ho, alebo o ňom pochybovať. Povedané spolu s Goethem: „Na počiatku bol Čin,“^[6] a až na jeho základe sa zrodila Myšlienka. Až následne - na tomto pozadí - vzniká tiež možnosť budovať teoretické systémy a racionálne niečo vysvetľovať.

Podľa Wittgensteina je teda karteziánska *vec, ktorá myslí*, podstatne umožnená tým, že sa už predtým etablovalo niečo ako *vec, ktorá určitým - a nie iným - spôsobom koná*. Tzv. čistý rozum, ktorý sa venuje neaplikovanému teoretickému výskumu, existuje iba vďaka tomu, že sme sa predtým znovu a znovu stretávali s úspešnými operáciami rozumu praktického - aplikovaného. Abstraktné teoretické myslenie nie je predpokladom našej každodennej praxe - ako by sa nám mohlo na základe čítania klasických filozofických textov od Parmenida až po Husserla zdať -, ale jej sprievodným javom, resp. dôsledkom.

Týmto sa však Wittgenstein nesnaží povedať, že myslenie nie je dôležité alebo to, že rozum hrá v našom živote inú ako výnimočne dôležitú úlohu. Nepresadzuje teda voluntarizmus, emotivizmus ani iracionalizmus. (Rovnako sa nesnaží spochybňovať našu schopnosť racionálne si plánovať budúcnosť.) Pokúša sa povedať, že ak chceme nájsť všeobecné hľadisko, z ktorého nás veľká väčšina tradičných filozofických otázok o pravidlách nechá absolútne chladnými, nemali by sme zabúdať, že ešte skôr, ako o nich začíname uvažovať, už konáme. Ak chceme mať pri tomto skúmaní *pod nohami pevnú zem*, nemali by sme strácať zo zreteľa, že najskôr je vždy určité - a nie iné - konanie a až potom je rozmýšľanie o tomto konaní (i o čomkoľvek inom). Podľa Wittgensteina je v tomto ohľade rozhodujúce práve správne poradie: „Pochybujúce správanie a nepochybujúce správanie. To prvé existuje iba vtedy, ak existuje to druhé.“^[7]

Z faktu, že ešte skôr, ako o pravidlách začíname rozmýšľať, už nejakým špecifickým spôsobom konáme, podľa neho vyplýva iný dôležitý fakt: ide o to, že okolo nás po celý čas existuje určitá prax. Existujú tu zabehnuté procedúry a rituály a spolu s nimi aj kritériá na aplikáciu termínov ako *správne, nesprávne, pravdivé, nepravdivé, normálne, nenormálne, morálne, nemorálne* atď. Akékoľvek zdôvodňovanie a teoretizovanie sa rodí vždy vo vnútri takejto praxe a bez jej príspevku sa nedá myslieť, resp. nedá sa myslieť bez paradoxov.^[8] To znamená, že otázky, na ktoré sa pýtame a teoretické hypotézy, ktoré pred ostatných predkladáme, vyrastajú vždy z určitého spôsobu konania, ktorému rozumieme.^[9] Inak nie sú - bez ohľadu na to, či si toho sme vedomí, alebo nie - možné.

IV.

Bod 2 nepredstavuje už len metodologické odporúčanie. Od metodológie sa posúvame k riešeniu problému. Konkrétne, tento bod reprezentuje prvú časť odpovede na hlavnú otázku tohto skúmania.

Aktivita riadenia sa pravidlami by nebola mysliteľná bez určitej uniformity v našom vnútornom prežívaní, pociťovaní a zmyslovom vnímaní. Znamená to, že sa medzi sebou - ako príslušníci druhu - podobáme v tom, čo cítime, keď prežívame radosť, keď sa nám niečo nepáči, keď nás bolí koleno i vtedy, keď vnímame určitý tón alebo charakteristickú vôňu. Má sa tu pritom na mysli uniformita v tzv. normálnom prežívaní, pociťovaní a vnímaní (nie v každom). Wittgenstein pripomína: *Všetci normálni ľudia sa vo vnútorných pochodoch podobajú*. K tomuto postulátu dodáva, že ak by to tak nebolo - ak by sme boli všetci neopakovateľní a jedineční -, tak by sme sa s aktivitou riadenia sa pravidlami nemohli stretnúť. Táto aktivita by sa nemala ako - a na základe čoho - ustanoviť. „Aby sa človek mýlil, musí už súdiť v zhode s ľudstvom.“^[10]

Rovnako by však uvedená aktivita nebola mysliteľná ani bez uniformity vo vonkajšom prejavovaní

nášho vnútorného prežívania, pociťovania a vnímania. Znamená to, že sa – ako príslušníci druhu – zhodujeme aj v tom, ako radosť prejavujeme navonok, resp. ako pôsobíme, keď sa nám niečo nepáči, keď nás bolí koleno, alebo keď vnímame určitý tón alebo charakteristickú vôňu. Opäť sa tu pritom myslí uniformita v tzv. normálnom prejavovaní prežívania, pociťovania a vnímania (nie v každom). Wittgenstein pripomína: *Všetci normální ľudia svoje vnútorné pochody prejavujú podobne*. K tomu dodáva, že ak by to tak nebolo – ak by neexistovala v našich telesných prejavoch toho vnútorného nijaká pravidelnosť – tak by sme sa nemohli s niečím ako normativita vôbec stretnúť. Neexistovalo by nič *objektívne*, na základe čoho by sme si ju mohli osvojiť. „Ako by to bolo, keby ľudia neprejavovali svoje bolesti (keby nevzdychali, nemraštali sa atď.)? Potom by sme nemohli dieťa oboznámiť s použitím slova ‚boleť zubov‘.“[\[11\]](#)

Z toho vyplýva, že aktivita riadenia sa (či neriadenia sa) pravidlami, ktorú okolo seba za normálnych okolností pozorujeme, predpokladá *zhodu medzi príslušníkmi druhu*. A to zhodu na dvoch úrovniach:

- a) vo fyziologickom reagovaní na to, čo sa okolo nás – i v nás – deje;
- b) v charakteristických telesných prejavoch tohto fyziologického reagovania.

Wittgenstein zdôrazňuje, že bez akceptovania postulátov a) a b) sa na dno tohto problému, o ktoré sa všetko opiera, neprepracujeme. Práve sme totiž narazili na najhlbšiu úroveň, z ktorej vyrastajú pravidlá, predpisy a prikázania, ktoré na nás v živote pôsobia. Nijaký predpis nedokáže na nikoho pôsobiť bez toho, aby sa za ním neskrýval konsenzus nejakého druhu. Pojem „pravidlo“ a „konsenzus“ sú navzájom hlboko späté. Tieto dva pojmy sú ako blízki príbuzní. V každom prípade aktivita riadenia sa pravidlami nemôže existovať – a ani sa nedá myslieť – bez konsenzu medzi ľuďmi ako niečoho, čo predpokladáme.

Uvedme si ako ilustráciu rečový akt, ktorého sme boli všetci účastníkmi: povedzme, pozdrav. Niečo také sa javí ako elementárna operácia so symbolmi. Podľa Wittgensteina je však možnosť pozdravu postavená na splnení viacerých podmienok, na ktoré obvykle zabúdame. Akých? Napríklad na zhode medzi hovoriacimi vo vnímaní určitého správania ako *normálneho* (a určitých okolností ako *bežných*), resp. na zhode vo vnímaní určitého prejavovania ako *nenormálneho* (a určitých okolností ako *abnormálnych*). Je postavená na vnímaní množstva faktorov a aspektov ako samozrejmych a iných ako kontroverzných, resp. rušivých. „K dorozumeniu sa prostredníctvom jazyka patrí nielen zhoda v definíciách, ale aj (hoci to znie čudne) zhoda v súdoch.“[\[12\]](#) Práve v tom by mali podľa Wittgensteina spočívať základy porozumenia medzi nami. Bez elementárneho konsenzu o tom, čo je normálne a čo rušivé – ako určitého *nultého kroku* – by ku komunikácii určitého zmyslu, napríklad pozdravu, nemohlo dôjsť.

Dôležité ale je, že zhoda medzi ľuďmi vo vnútorných pochodoch i v ich prejavoch, na ktorú sa týmto spôsobom obracia pozornosť, musí byť univerzálna. To znamená, že všetci ľudia – a aj všetky kultúry – by toto tu mali za daných okolností vidieť ako toto tu. Zjednodušene: *Všetci normální ľudia sa podobajú*. Alebo: *Všetci normální ľudia sú rovnakí*. Bez prijatia tohto postulátu sa podľa uvedeného autora pri skúmaní pôvodu normativity nepohneme.

Čo to znamená? Napriek všetkým individuálnym zvláštnostiam, na ktoré sme v minulosti narazili, a odlišnostiam, ktoré vieme spomenúť v súvislosti s inými kultúrami, existuje oveľa viac toho, čo máme – ako jednotlivci i kultúry – spoločného a príbuzného. Neporovnateľne viac. A keby to tak nebolo – odlišného a cudzieho by bolo medzi nami viac ako príbuzného a podobného –, tak by bolo vylúčené, aby sme sa napríklad pozdravili. Samozrejme, nielen to. Bolo by vylúčené, aby došlo k prenosu informácie z jednej kultúry do inej kultúry, resp. aby sa medzi sebou odlišné kultúry ovplyvňovali. (Pričom my vieme, že úspešné prenosi informácií medzi odlišnými kultúrami sa dejú.) Z Wittgensteinovej perspektívy pojem „prenosu informácie“, či „prekladu“, nevyhnutne predpokladá pojem *spoločného ľudského spôsobu konania*. Inak sa nedá pochopiť ani rekonštruovať. „Vzťažnou

sústavou, prostredníctvom ktorej interpretujeme cudzí jazyk, je spôsob konania spoločný ľuďom.“[13]

Ďalšou dôležitou vecou v tomto rámci je, že pod *univerzálnou zhodou medzi príslušníkmi druhu* sa nemyslia konvencie, na ktorých sme sa dokázali všetci dohodnúť. Nehovoríme tu teda o spoločenskom kontrakte ani o sociálnych inštitúciách, ktoré sme v minulosti ustanovili. Podľa Wittgensteina by sme nemali zabudnúť, že termínom „konsenzus“ sa nemyslí len to, na čom sme sa dohodli, ale aj niečo kategoricky odlišné. Pôvodne sa ním odkazuje na niečo inštinktívne, čoho korene sú v nás: čo vyrastá, obrazne povedané, z našej fyziologickej výbavy.[14] Myslí sa ním teda čosi, „... čo je mimo oprávneného a neoprávneného; teda takpovediac ako niečo animálne.“[15] Čo je to? To, čo máme *spoločné ako príslušníci druhu*, resp. v čom sme *ako ľudia rovnakí*.

Koniec koncov však nejde o nič iné ako o to, že sme nejakí – a nie sme iní. Nejako reagujeme a nejako nie. Niečo robíme neustále a niečo iné nás urobiť nenapadne. Toto akceptujeme a tamto na nás pôsobí nepresvedčivo. Možno to podľa Wittgensteina znie triviálne, ale pri snahe porozumieť geneológii kritérií, na základe ktorých sa normálne orientujeme, uvedený postulát nie je možné ignorovať. Presnejšie povedané, ignorovať túto skutočnosť znamená s veľkou pravdepodobnosťou následne *stratiť smer* (a dostať sa buď na platónske alebo konvencionalistické scestie). Mimochodom: Prečo by sme pri skúmaní geneológie fungujúcich kritérií mali očakávať niečo iné ako trivialitu? Prečo by v najhlbších základoch našich procedúr nemalo spočívať práve to, že sme nejakí – a iní nie sme?

Samozrejme, na tomto mieste sa vnucuje otázka: A akí teda sme? Ako odpoveď nie je správne očakávať definíciu (ako nie sme schopní zdefinovať ani *normálnosť* či *abnormálnosť*). Hoci sa to, akí sme, nedá zdefinovať, predsa sa to dá určitým spôsobom priblížiť. Ako? Podľa Wittgensteina sa to dá urobiť na základe efektívneho procesu exemplifikácie.

Sme takí, že keď nám niekto vysvetľuje ukázaním prsta, čo je to *parížska modrá*, tak nás nenapadne pozrieť sa opačne ako ukazuje prst. (Pozeráme sa v jeho smere.) Keď nás niekto učí sčítavať a zhodou náhod sa opiera iba o ilustrácie, ktoré nie sú vyššie ako číslo milión, tak nás nenapadne, že keď prekročíme túto hranicu, všetko bude inak. Odkedy sme pochopili – na základe určitého podaného vysvetlenia – čo znamená „sčítavanie“, sčítavame bez ohľadu na veľkosť používaných čísel rovnako. (Nenapadne nás špekulovať nad tým, že by sa pri vyšších číslach mohli pravidlá zásadne zmeniť.) Keď nám niekto vysvetľuje, ako fungujú mená pre tóny v určitý deň v týždni, napríklad v pondelok, tak nás nenapadne, že v iný deň v týždni, napríklad vo štvrtok, už tieto mená nebudú fungovať takto, ale inak (normálne nás niečo také nenapadne) atď. Neznamená to však, že robiť takéto ťahy je samo osebe iracionálne a hlúpe. Znamená to, že za normálnych okolností tieto ťahy predstavujú niečo, čo nikoho z nás nenapadne urobiť. (A presne v tomto zmysle ich môžeme oprávnene označiť ako *iracionálne a hlúpe*.)

Podľa Wittgensteina, ak by sa vyskytol niekto kreatívny, koho by uvedené alternatívy napadali, tak by to v prvom rade znamenalo, že je celkom iný ako my, a v druhom rade, že je nepravdepodobné, že sa naučí správne používať mená tónov či sčítavať. Prečo? Nevedel by totiž prísť na to, kadiaľ vedie demarkačná línia medzi tým *správnym* a *nesprávnym*. Nemal by sa mať tento rozdiel – vďaka svojej unikátnej kreativite – ako naučiť. To by bol problém. Jeho ťahy by sme v dôsledku toho vnímali ako rušivé (a klasifikovali by sme ich pravdepodobne ako „iracionálne a hlúpe“). Wittgenstein tiež pripomína, že ak by nastala situácia, v ktorej by sa takéto nápady začali vyskytovať v myšliach významného počtu príslušníkov nášho druhu, tak by to znamenalo, že prax sčítavania, ukazovania ani zdravenia, by sa nemohla ustanoviť.[16] Nemohla by sa konštituovať, pretože by nemala na základe čoho. V dôsledku toho by nemohol existovať ani objektívny myšlienkový obsah, ktorý by sme si medzi sebou mohli – a chceli – komunikovať (ani ako jednotlivci, ani inak).

Iba v normálnych prípadoch je použitie slov jasne predznačené, nepochybujeme, čo máme v tom či

onom prípade povedať. Čím je prípad abnormálnejší, tým pochybnejším sa stáva, čo tu máme povedať. A keby sa veci mali celkom inak, ako sa fakticky majú – keby napr. nejestvoval nijaký charakteristický výraz bolesti, strachu, radosti; keby to, čo je pravidlom, bolo výnimkou, a čo je výnimkou, stalo by sa pravidlom; alebo keby sa obidva fenomény vyskytovali približne rovnako často –, tak by tým naše normálne jazykové hry stratili svoj zmysel.[\[17\]](#)

Na najhlbšej úrovni ide podľa Wittgensteina o to, že sme ako ľudia nejakí. Bez reflexívnej, resp. inštinktívnej, resp. fyziologickej zhody – ktorá nás spája ako príslušníkov druhu – by sme si nemohli sadnúť za stôl a na niečom sa dohodnúť (napríklad na novej konvencii). Keď sa snažíme porozumieť tomu, čo sa naozaj deje, keď sa riadime pravidlami, tak nevystačíme len s uzavretými kontraktmi a z nich vyplývajúcimi záväzkami. Nevystačíme len s tým, na čom sme sa dohodli. To je málo. Potrebujeme sa oprieť aj o niečo kategoricky iné: *všetko to, v čom sme si oveľa viac podobní a príbuzní ako odlišní a cudzí.*

V.

Bod 3 reprezentuje pokus o predloženie druhej časti odpovede na hlavnú otázku tohto skúmania. Ako už zaznelo, vzhľadom na obsah bodu 2 sa nachádza tento bod vo vzťahu komplementarity. V dôsledku toho nemusí byť vždy úplne zrejmé, kadiaľ vedie demarkačná línia medzi nimi. Napriek tomu je pre nás dôležité ich od seba vedieť odlišiť.

Aktivita riadenia sa pravidlami by nebola mysliteľná bez toho, aby sme všetci – v určitom období života – neabsolvovali primerane dlho trvajúci výcvik v aplikovaní určitých zvukov, gest, póz, výrazov, zásad, metafor atď. Konkrétne, táto aktivita by sa nemohla uskutočniť, ak by sme neboli opakovane vystavovaní vonkajším okolnostiam, za ktorých sme boli vedení reagovať na určité charakteristické podnety určitým jedinečným spôsobom. *Takto. Bez otázok. Bez ďalšieho zdôvodňovania.* Bez toho, aby nám bolo umožnené takýto proces podmienovania absolvovať – a tiež bez našej dispozície sa nechať týmto spôsobom „vycvičiť“ – by sme sa k niečomu ako normativita (komunikácia, hodnoty, výchova atď.) nemali možnosť prepracovať. Podľa Wittgensteina by sme vôbec nemali možnosť pochopiť, čo je to, keď má niečo význam; čo to znamená, že niečo symbolizuje niečo iné. Nechápali by sme ani, čo to znamená, naučiť sa niečo nové.

Schopnosť človeka osvojovať si nové informácie i zručnosti je – hoci to znie paradoxne – postavená na primárnom rozvinutí jeho schopnosti vykonávať mnoho operácií mechanicky: akoby bol strojom. Naša schopnosť učiť sa, je, okrem toho, čo nás spája ako príslušníkov druhu, podmienená práve plnohodnotným uskutočnením takého drilu – a v správnom veku. Z toho vyplýva, že univerzálne aspekty v našej fyziologickej výbave same osebe nestačia na to, aby sme sa dostali k fungujúcemu pojmu „normativity“. Hoci bez toho animálneho sa podľa Wittgensteina nedá, obrazne povedané, *odraziť od dna*, niečo kľúčové tu – na čisto animálnej úrovni – predsa chýba.

Čo tu chýba? Chýba tu drezúra, ktorou sme všetci prešli. Chýba tu niekto, kto mi bude znovu a znovu opakovať moje meno, až kým mi nedôjde, akým spôsobom sa ten zvuk používa. Chýba tu niekto, kto bude donekonečna opakovať otázku: „Čo je toto?“ a zároveň ukazovať prstom predom mňa, až kým si neuvedomím, že všetko, čo okolo pozorujem, sa skladá z jednotlivín, ktorým sa udeľujú mená. Chýba tu pochvala, z ktorej mám radosť a pokarhanie, ktorému sa chcem vyhnúť. Chýbajú tu teda iní ľudia, bez ktorých prítomnosti a zásahov (napríklad pochvál a pokarhaní) by otázka pôvodu fungujúcich pravidiel nemala *pod nohami pevnú zem*. Z Wittgensteinovej perspektívy by v takom prípade bola táto problematika *zavesená vo vzduchoprázdne*. Aby sme sa tomuto tradičnému údelu filozofických analýz normativity vyhli, potrebujeme zahrnúť do nášho modelu aj iné ľudské bytosti, ktorých pozorovaním, napodobňovaním (a trebárs aj odmietaním) možnosť utvoriť sa ako ľudská bytosť vzniká.

Prečo je to dôležité? Keď sa na seba pozrieme pri usudzovaní alebo pri kalkulovaní, tak nám

podľa Wittgensteina nemôže uniknúť, že okrem súčastí, ktoré má zmysel spätne rekonštruovať ako aktivity interpretácie zmyslu, sa tu stretávame aj s kategoricky odlišnými súčastami, s ktorými sa nič také nespája. To znamená, že sa tu stretávame s úkonmi, za ktorých správnym vykonaním sa niečo ako vedomá interpretácia alebo výklad neskrýva. Nie je totiž pravda, že všetko to, čo označujeme ako „aktivitu riadenia sa pravidlami“, musí obsahovať *aktivitu interpretovania zmyslu* ako určitý spojovací článok. Hoci si to ešte vo svojej ranej práci myslí aj Wittgenstein, [18] nie je to tak. Za viacerými našimi tzv. racionálnymi úkonmi sa v skutočnosti neskrýva nič iné iba úspešný proces podmieňovania.

Keď sa na seba zameriame pri postupovaní v súlade s nejakým základným logickým zákonom, povedzme, zákonom odlúčenia konjunkcie – podľa ktorého z toho, že je pravdivé p a q , vyplýva, že je pravdivé p – tak si uvedomíme, že tento úkon vykonávame tak, ako sa pomocou spínača rozsvetuje žiarovka. Zapneme a zasvieti sa. Vypneme a zhasne sa. Nie je to podľa Wittgensteina aktivita interpretovania zmyslu – a už vôbec nie aktivita prijímania –, nedá sa tu objaviť nijaký výklad. Je to mechanický krok, ktorý robíme, lebo sme tak vycvičení: lebo v nás bol uvedený do chodu určitý mentálny mechanizmus. „V tomto prípade by sme o výcviku pri učení mohli povedať, že vytvoril psychický mechanizmus.“ [19] A keby sa nás niekto opýtal na zdôvodnenie spomenutého úkonu, tak by sme ho pravdepodobne nevnímali ako vecného kritika, ale ako niekoho, kto podkopáva našu elementárnu kompetentnosť. [20]

Viaceré zložky v rámci operácií, ktoré vnímame ako racionálne, nie sú podľa uvedeného autora ničím iným iba aktuálnym riadením sa pravidlami. Naopak, viaceré súčasti, ktoré na nás pôsobia ako iracionálne a hlúpe, nie sú ničím iným iba aktuálnym *neriadením sa pravidlami*. Nie je za nimi nič ďalšie. To značí, že „... jestvuje také chápanie pravidla, ktoré nie je interpretáciou, ale sa z prípadu na prípad prejavuje v tom, čo nazývame ‚postupovať podľa pravidla‘ a čo ‚konať proti pravidlu‘.“ [21] Čo to znamená? Je to jednoducho *toto*, čo označujeme ako kalkulovanie alebo počítanie, a *toto*, čo označujeme ako platné usudzovanie alebo dedukovanie. *Tamto* tak zasa neoznačujeme. Nijaký hlbší dôvod tu neexistuje ani sa nedá objaviť.

Z toho vyplýva, že konštitutívnym zložkám našich procedúr, na ktorých sa spolu s ostatnými normálnymi ľuďmi zúčastňujeme, nestačí len rozumieť. Nestačí, keď mi niekto dôkladne vysvetlí, ako funguje pravidlo odlúčenia alebo zavedenia konjunkcie. To je málo. V mojej osobnej histórii musí byť obsiahnutý primerane dlho trvajúci proces podmieňovania, vďaka ktorému nenachádzam inú možnosť iba spracovávať informácie prichádzajúce od druhých ľudí (a odovzdávať im ich späť) v súlade s týmito normami – bez akéhokolvek interpretovania. V skutočnosti mi podľa Wittgensteina takéto pravidlá nemusí nikto ani explicitne uvádzať. Nepotrebujem o ich existencii vedieť (ako väčšina hovoriacich nemá ani poňatie o tom, že existuje niečo ako základné logické pravidlo). Musím byť však s ohľadom na ich bežný spôsob používania správnym spôsobom vytrénovaný – a musí sa to udiť v správnom veku. Vďaka tréningu, ktorý som v určitom veku absolvoval, nenachádzam inú možnosť iba reagovať *takto* – v súlade s pravidlom odlúčenia konjunkcie – bez rozmýšľania. Nevedome (v zmysle, v ktorom *vedome* znamená *príliš pomaly*).

Z toho, že konštitutívnym zložkám našich procedúr nestačí len rozumieť, sa dá odvodiť jeden dôležitý všeobecný záver. Podľa Wittgensteina sa dá povedať o každej ľudskej bytosti, s ktorou sa nám v živote podarilo úspešne nadviazať komunikáciu – napríklad sa pozdraviť –, že bola v určitom období života ochotná prijímať nemalé množstvo pokynov bez otázok: že bola ochotná akceptovať veľa tvrdení druhých ľudí bez pochybností – akoby automaticky. Každá bytosť, ktorú môžeme korektné charakterizovať ako „komunikujúcu“, prešla v určitom období života nevyhnutne čímsi ako drezúrou. Iná možnosť neprichádza do úvahy.

Pravdou je, že to neznie príliš lichotivo. Napriek tomu má toto tvrdenie s ohľadom na skúmanie pôvodu normativity kľúčový význam. Zároveň má rad jednotlivých zásadných dôsledkov. Podľa

Wittgensteina by sme nemali v tejto súvislosti zabúdať, že bez ochoty prijímať určité inštrukcie bez pochybností – ako pri drezúre – neexistuje možnosť osvojiť si napríklad materinský jazyk. V takej situácii – bez tzv. prvého jazyka – sa nedá urobiť, s ohľadom na skúmanie pôvodu normativity (a tiež akékoľvek iné skúmanie), ani krok. Bez niečoho takého ako dril, obsiahnutého v osobnej histórii každého z nás, by sa teda o riadení sa pravidlami, či o ich odmietnutí, doslova „nedalo hovoriť“. Naopak, tieto termíny by sa stali bezobsažnými (ostali by bez objektívneho obsahu).

Napokon je ešte potrebné dodať, že v súvislosti s obsahmi bodov 2 i 3 – ako celku – Wittgenstein niekedy zjednodušene hovorí o tzv. *životnej forme*. Hovorí o niečom, na čoho animálnom – inštinktívnom – prežívaní sa spolu zhodujeme, ale len za predpokladu, že sme absolvovali primerane dlho trvajúci tréning v používaní určitých zvukov, gest, póz, výrazov, princípov, metafor atď.

VI.

Bod 4 sa týka Wittgensteinovho pokusu o kritickú reflexiu všetkého toho, čo sa v súvislosti s hlavnou otázkou skúmania doposiaľ povedalo. Táto kritická reflexia pritom vedie k striktnému anti-teoretickému postoju voči nastolenej teoretickej problematike.

Bod 4 prináša presvedčenie, podľa ktorého sa na základe predchádzajúcich bodov – 1. *priority praxe pred reflexiou*; 2. *uniformity v našom normálnom prežívaní i prejavovaní*; 3. *dostatočne dlho trvajúcej drezúry* – nedá vybudovať niečo ako teória. Naopak, po ich pozornejšom analyzovaní by sa mala racionálna rekonštrukcia genealógie fungujúcich pravidiel javiť ako – pragmaticky i logicky – vylúčená. Wittgenstein sa teda prepracúva k záveru, že nie je možné túto neoddeliteľnú súčasť nášho bežného fungovania vo všeobecnosti pochopiť. Nie je možné ju ani racionálne vysvetliť. Prečo? Dôvody sú prinajmenšom dva.

Predchádzajúce tri body – v prípade, ak sa im niekto rozhodne dať systematickú podobu – zosobňujú v prvom rade čosi príliš nesúrodé, heterogénne a neurčité. Snaha dať ich do súvisu ako prvky jedného modelu nedáva z Wittgensteinovej perspektívy zmysel. Ako by sme chceli dať do súvisu tak odlišné veci? V tejto súvislosti pripomína, že obsahy bodov 2 i 3 nevyhnutne zahŕňajú skutočnosti, ktoré principiálne nie je jednoduché urobiť predmetom výkladu. Zahŕňajú napríklad to, o čom sa za normálnych okolností *nehovorí*, no čo sa *ukazuje*: aspekty, na ktorých prijímaní sa zhodujeme bez toho, aby sme o nich museli explicitne „vedieť“ (alebo aby sme mali ich definíciu).

Wittgenstein sa pýta: Ako by sme chceli urobiť súčasťou teórie napríklad ostenzívne definovanie významu, ktoré musí zahŕňať naše *správne videnie*? Ako by sme chceli urobiť predmetom výkladu *správne ukázanie* na niečo? A ako by sme chceli vymedziť konkrétne okolnosti, ktorým sme boli v určitom veku života vystavení? Ako ďaleko sa dá v rámci takého úsilia dostať? Úsilie o racionálny výklad je v tomto ohľade prejavom našich pseudo-racionalistických tendencií. Táto snaha je v skutočnosti prejavom nedostatku porozumenia. Nemali by sme v nej pokračovať. Výklad je na tomto mieste niečím, čo – ak vidíme správne – nepotrebujeme. „Čo znamená ‚učiť sa pravidlo‘? – *Toto*. Čo znamená ‚urobiť chybu pri jeho používaní‘? – *Toto*. A to, na čo sa tu ukazuje, je niečo neurčité.“[\[22\]](#)

V tomto kontexte však narážame ešte na jednu prekážku: na kruhovosť. To je druhý dôvod, kvôli ktorému Wittgenstein odmieta možnosť teórie o pôvode normativity. Z jeho perspektívy sa už vo chvíli, keď začíname o aktivite riadenia sa pravidlami uvažovať – a aj potom, keď sa o nej pokúšame hovoriť –, nachádzame v kruhu. Prečo? V rámci tohto úsilia sa nevieme pohnúť bez nejakých pravidiel, ktorými sa (zasa) riadime. Nemáme teda možnosť objaviť v súvislosti s aktivitou riadenia sa pravidlami niečo ako *neutrálne hľadisko*. Naopak, pri spätnom pohľade pripomíname pri tomto skúmaní skôr zvieru zo slávneho Nietzscheho podobenstva, ktoré sa zahryzlo samo do seba.[\[23\]](#) V každom prípade by sme si mali byť vedomí, že sme od začiatku – od bodu 1 až po 3 – v kruhu. Presnejšie, opierali sme sa v rámci objasňovania predchádzajúcich bodov o to, čoho koreňom sme sa

zároveň pokúšali rozumieť.

Dá sa táto ťažkosť prekonať? Podľa Wittgensteina nie. Po prvé preto, že neexistuje logicky možný svet, v ktorom by sme mohli hovoriť, a pritom zaujať neutrálne hľadisko s ohľadom na aktivitu riadenia sa pravidlami. Inými slovami, neexistuje možnosť tvrdiť o riadení sa pravidlami niečo všeobecne platné a zároveň sa určitými konkrétnymi pravidlami neriadiť. Bez upadnutia do kruhovosti sa to nedá urobiť. Po druhé preto, lebo platí, že keby sme nejakým mimoriadnym spôsobom také neutrálne hľadisko objavili, museli by sme aj tak ostať ticho. Prečo? Zároveň by sme stratili všetky samozrejmé kritériá, na základe ktorých sa vo svete - i v sebe - normálne orientujeme.[24] Stratili by sme v súvislosti s našimi pojmami a kategóriami *pevnú zem pod nohami*.

To sú dva argumenty pre bod 4. Zároveň sú to dva dôvody, prečo by sme podľa Wittgensteina nemali chcieť budovať ucelenú teóriu o pôvode pravidiel.

VII.

V ďalšom priebehu tohto skúmania sa posunieme ďalej: od rekonštrukcie výsledkov Wittgensteinovho záujmu k ich kritike. V tomto ohľade platí, že nemám nijaký problém s bodmi 1, 2, ani 3, zato mám viaceré ťažkosti s bodom 4. Znamená to, že sa s uvedeným autorom zhodujem v jeho názoroch na genealógiu normativity, no nesúhlasím s ním v tom, čo by z nich malo vyplývať.

Súhlasím, že ak sa máme vyhnúť neuzitočným diskusiám o pravidlách, tak by sme sa mali na človeka pozerať v prvom rade ako na *bytosť, ktorá už koná* a až v druhom rade ako na *bytosť, ktorá svoje konanie dokáže racionálne reflektovať*. Tiež mám tendenciu súhlasiť s tým, že podmienkou aktivity riadenia sa pravidlami, ktorú okolo seba pozorujeme, je jednak univerzálna zhoda medzi príslušníkmi druhu (t. j. podobnosť v normálnom prežívaní i jeho prejavovaní), jednak drezúra, ktorou sme všetci (ktorí úspešne komunikujeme) v určitom období života prešli. To značí, že akceptujem Wittgensteinovo metodologické upozornenie i oba pokusy o obsahovú odpoveď na základnú otázku tohto skúmania, s ktorými prichádza. (Som tiež presvedčený, že máme vďaka týmto konkrétnym výsledkom možnosť získať pri budúcich skúmaniach týkajúcich sa tejto problematiky oveľa výhodnejšiu pozíciu, než sme mali v minulosti.)

Na druhej strane mám však problém s vytrvalým odmietaním možnosti budovania súvislého výkladu ohľadom týchto výsledkov, s ktorým sa u Wittgensteina rovnako stretávame. Podľa neho by sme sa mali od bodov 1, 2 a 3 dostať priamo na pozície anti-teoretizmu, resp. kvietizmu. Iná možnosť z jeho perspektívy nie je. Osobne však inú možnosť v tomto prípade vidím. Príklon k anti-teoretizmu, resp. kvietizmu nepokladám za nevyhnutný. Rozumiem dôvodom, ktoré ho viedli k odmietaniu racionálneho výkladu ohľadom genealógie normativity, no nesúhlasím s nimi. Naopak, pokladám ich oba za unáhlené a príliš pesimistické.

V tejto súvislosti je asi potrebné uviesť, že práve bod 4 sa ukázal vo filozofickej komunite ako mimoriadne kontroverzný. Pre viacerých autorov predstavuje tento Wittgensteinov záver zjavne niečo, s čím sa nevedia zžiť.[25] Dôvody, ktoré by k nemu mali viesť, sa preto opakovane stávajú terčom kritiky. Uvediem dve reprezentatívne ilustrácie, o ktoré sa opriem aj pri vlastnom kritickom zhodnotení bodu 4.:

Michael Dummett v článku „Zdôvodnenie dedukcie“ upozorňuje, že by sme nemali automaticky robiť taký škandál okolo kruhovosti.[26] Nemali by sme zabúdať, že existujú kontexty, v ktorých tzv. pohyb v kruhu nepredstavuje ani najmenšiu ťažkosť. Aké? Napríklad vtedy, keď sa pomocou deduktívne platného argumentu pokúšame predložiť explanáciu presvedčenia, na ktorom sa všetci zhodujeme. Povedzme presvedčenia, že *Lad pláva na vode*, takým spôsobom, že k nemu ako premisy dotvoríme: *Ak má niečo menšiu špecifickú váhu ako voda, tak na nej pláva a Lad má menšiu špecifickú váhu ako voda*.

Dummett uznáva, že argument, ktorý takto vznikne, je kruhový. To znamená, že záver je celý obsiahnutý v premisách. Zároveň je však presvedčený, že táto skutočnosť nepredstavuje – za týchto okolností – nijaký problém. Naopak, kruhovosť je tu zaujímavosti úplne zbavená. Prečo? Premisy totiž za týchto okolností predstavujú niečo informačne bohatšie a aj oveľa kontroverznejšie ako záver (ktorého informačné bohatstvo sme si osvojili už ako deti). Vôbec sa pritom nepokúšame niekoho presvedčiť o tom, že *Lad pláva na vode* – ani to nechceme dokázať –, keďže tomu všetci od začiatku veríme. Usilujeme sa uvedené presvedčenie vysvetliť: konkrétnejšie, chceme ho nechať vyplynúť z premís deduktívne platného argumentu ako jeho záver. Kruhovosť by v takom prípade nemala predstavovať podľa Dummetta nič zaujímavé – a ani podstatné. Na druhej strane, existencia konkrétnych okolností, za ktorých kruhovosť nepredstavuje nič zaujímavé a ani podstatné, významne narúša univerzálny nárok *logického dôvodu* pre bod 4. Jeho neobmedzený dosah sa vďaka týmto okolnostiam zdá byť mimo hry.

Do *pragmatického dôvodu* pre bod 4 sa zasa púšťa Crispin Wright v článku „Intuícia, oprávnenie a epistemológia logických zákonov“.^[27] V tomto článku buduje – z nemalej časti na základe myšlienkových podnetov obsiahnutých v bodoch 1, 2 a 3 – východiská pre plauzibilnú teóriu logického poznania. To značí, že sa v priamom rozpore s Wittgensteinovým bodom 4 pokúša predložiť súvislý racionálny výklad toho, o čo sa opiera naša dispozícia k riadeniu sa základnými logickými normami a tiež naša znalosť platnosti odvodených logických noriem.

Z Wrightovej perspektívy by sme nemali zabúdať, že pragmatický dôvod pre bod 4 je celý postavený na tzv. tradičných predstavách o tom, čo by to malo byť *racionálny výklad* alebo *teória* (aké by to malo byť *určité* alebo *neurčité*). Podľa neho by sme sa však nemali nechať tradíciou natolko spútavať. Mnohé samozrejmé predstavy o tom, čo by to malo byť teória (aké by to malo byť neurčité), sa totiž postupne ukazujú ako „naivné“. Inými slovami, Wright súhlasí s Wittgensteinom v tom, že „klasickú“ teóriu o poznaní platnosti logických noriem pravdepodobne neobjavíme. Nenachádza v tom však – na rozdiel od neho – neriešiteľný paradox. Týmto sa totiž nevylučuje, že nemôžeme objaviť nejakú inú formu súvislého racionálneho výkladu spomínanej platnosti (ako klasickú), a ani to, že na tomto základe budeme adekvátne rozumieť oprávneniam a dôvodom, o ktoré sa opiera naša znalosť logických noriem. Zlyhávanie tradičných teoretických predpokladov samo osebe neznamená, že nemôže existovať iná forma teórie než akú sme čakali. To je omyl. Môže existovať.^[28] Toto Wrightovo uvedomenie so sebou opäť prináša narušenie univerzálnych nárokov *pragmatického dôvodu* pre bod 4. Jeho neobmedzený dosah sa vďaka tomu zdá byť – tak ako v predchádzajúcom prípade – mimo hry.

Na pozadí týchto výhrad sa pokúsim o vlastné zhodnotenie bodu 4.: Súhlasím s Dummettom v tom, že by sme nemali robiť z kruhovosti taký problém. Existujú kontexty, v ktorých nie je ani trochu kontroverzná. (Napríklad pri pokuse o explanáciu presvedčenia, na ktorom sa všetci diskutujúci zhodujú.) K tomu dodávam, že existencia kontextu, v ktorom kruhovosť nie je kontroverzná, nepochybne podryva status tzv. *logického dôvodu* pre bod 4, o ktorý sa Wittgenstein opiera ako o nepochybny. Rovnako súhlasím s Wrightom v tom, že zlyhávanie tradičných predstáv o tom, čo by to malo byť racionálny výklad, neznamená, že nemôže existovať nejaká úplne iná forma racionálneho výkladu, než akú očakávame. Naopak, takáto nová – netradičná a neočakávaná – forma vzniknúť pokojne môže. Opäť platí, že toto rozpoznanie seriózne podryva status tzv. *pragmatického dôvodu* pre bod 4, o ktorý sa Wittgenstein opiera ako o niečo pevné.

Obe ilustrácie predstavujú pre uvažovaný postoj problém. Na ich pozadí sa zdá, že by bolo nezodpovedné – a aj nezdôvodnené – vzdávať sa projektu *teórie o pôvode kritérií*, na základe ktorých sa bežne rozhodujeme, príliš rýchlo. Dokonca aj keby sme kvôli tomu museli akceptovať niektoré neortodoxné predstavy a „nemysliteľné“ riešenia. Som presvedčený, že by sme v tomto smere nemali cítiť zbytočné zábrany.^[29] Práve z takejto vitalistickej a optimistickej perspektívy sa bod 4 javí ako unáhľený – a príliš pesimistický.

Záver

Pokúsím sa obsah tohto skúmania zrekapitulovať. Najskôr zrekapitulujem Wittgensteinov postoj a potom aj svoje výhrady voči nemu.

Keď si podľa Wittgensteina uvedomíme to, čo zaznelo v súvislosti s bodmi 1 až 4, tak nepochybne prestaneme cítiť potrebu hľadať odpovede na otázky ako: *Odkiaľ sa vzala aktivita riadenia sa (či neriadenia sa) pravidlami, ktorú okolo seba pozorujeme?* Takéto otázky by nás mali prestať – ako teoretické otázky – zaujímať.

V súvislosti s otázkami tohto druhu podľa Wittgensteina nepotrebujeme disponovať teóriou – ani výkladom – ale niečím kategoricky odlišným. *Potrebujeme správne vidieť, čo sa okolo nás deje.* Potrebujeme sa na položené otázky dívať z adekvátnej perspektívy. Prečo? Vďaka tomu by sme mali začať lepšie chápať aj vzťah, ktorý s pravidlami, predpismi, prikázaniami atď. sami máme. Následne by sme mohli – na základe toho – začať lepšie rozumieť vlastnému miestu vo svete. A aj sebe. V tomto spočíva, odvážim sa tvrdiť, primárna motivácia Wittgensteinových zápiskov o normativite. Dostávam sa teda k záveru, že sa vo svojich úvahách z neskoršieho obdobia snaží o obhajobu určitého anti-teoretického pohľadu na otázku pôvodu kritérií, na základe ktorých sa normálne rozhodujeme.

V tejto súvislosti je však potrebné zdôrazniť, že sa nejedná o šírenie nepriateľského postoja voči budovaniu teoretických systémov ani o propagáciu apatického postoja voči filozofickým hádkam. Naopak, ide o dôsledok konkrétneho uvedomenia, ku ktorému ho priviedla kritická analýza normativity samotnej. Nejedná sa teda o obhajobu skepticizmu, ani relativizmu, ale skôr o rozpoznanie niečoho, ako sú *hranice teoretického*. Presnejšie, ide o dôsledok narážania na tieto hranice.

Nemám pochybnosti o tom, že spomínané hranice existujú. Zároveň som ale presvedčený, že sa u Wittgensteina stretávame s príliš jednostranným a príliš pesimistickým prístupom k uvedenému fenoménu. Vo všeobecnosti sa totiž dá na hranice a aj na hranice teoretického pozeráť celkom inak. Ako? Ako na niečo, čo síce pretrváva, no nie je trvalé. To znamená, ako na niečo, čo je v konečnom dôsledku našou úlohou prelomiť, obísť alebo preskočiť; nie sa tomu navždy podriaďovať (hoci vďaka tomu možno neraz skončíme „s rozbitou hlavou“). Takýto vitalistický a optimistický pohľad na *hranice teoretického* ako na niečo, čo nám má v konečnom dôsledku nové dimenzie a svety odkrývať – a nie zakrývať –, je možný.^[30] To je na tomto mieste kľúčové. Na základe toho prichádzam k záveru, že ak by si túto skutočnosť Wittgenstein uvedomil, tak by zo svojho anti-teoretizmu musel ustúpiť.

Literatúra

- BOGHOSIAN, P.: Knowledge of logic. In: BOGHOSIAN, P. – PEACOCKE, C.(eds.): *New Essays on the A Priori*. Oxford: Clarendon Press 2000, pp. 229-254.
- DAVIDSON, D.: O samotné myšlenke pojmového schématu. In: PEREGRIN, J.(ed.): *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha: Filosofia 1998, pp. 105-125.
- DVOŘÁK, P.: *Logika onticky neurčitých domén: Jsou logické pravdy náhodilé?*. Praha: Togga 2016.
- DUMMETT, M.: *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth 1978.
- KRIPKE, S.: *Wittgenstein on Rules and Private Languages*. Oxford: Blackwell 2002.
- KVASZ, L.: *Inštrumentálny realizmus*. Plzeň: Pavel Mervart 2015.
- MOYAL-SHARROCK, D.: Wittgenstein on knowledge and certainty. In: GLOCK, H. J. – HYMAN, J.(eds.): *A Companion to Wittgenstein*. Chichester: Blackwell 2017, pp. 547-562.
- NIETZSCHE, F.: *Zrození tragedie z ducha hudby*. Praha: Gryf 1993.
- NIETZSCHE, F.: *Genealogie morálky*. Praha: Aurora 2002.
- RHEES, R.: Je možný soukromý jazyk? In: GLOMBÍČEK, P.(ed.): *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. Praha, Filosofia 2006, pp. 53-74.
- SCHNEIDER, H. J.: *Wittgenstein's Later Theory of Meaning, Imagination and Calculation*.

Chichester: Blackwell 2014.

WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda 1979.

WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava, Kalligram 2002.

WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram 2003.

WITTGENSTEIN, L.: *O istote*. Bratislava, Kalligram 2006.

WRIGHT, C.: Intuition, entitlement and the epistemology of logical laws. In: *Dialectica*, vol. 58, 2004, No. 1, pp. 155-175.

WRIGHT, C.: Wittgensteinian certainties. In: MCMANUS, D.(ed.): *Wittgenstein and Scepticism*. London: Routledge 2004, pp. 22-55.

P o z n á m k y

[1] Článok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA, *Literatúra v bioetike a bioetika v literatúre*, č. 2/0163/22. Za pripomienky ďakujem Petrovi Dvořákovi, Ladislavovi Kvaszovi a Martinovi Schmidtovi.

[2] Pozri NIETZSCHE, F.: *Genealogie morálky*. Praha: Aurora 2002.

[3] Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda 1979. WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava: Kalligram 2002. WITTGENSTEIN, L.: *O istote*. Bratislava: Kalligram 2006.

[4] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, c. d., § 415.

[5] Myslia sa tu konkrétne také hypotézy ako Descartov *zlomyselný klamár*, Ayerov *Robinson Crusoe*, ktorý sa pokúša osamote vytvoriť jazyk, Kripkeho *metajazykový skeptik*, ktorý predkladá bizarné - no nie a priori vylúčené - interpretácie významu znaku „+“, Putnamov *mozog v kadi* a podobne.

[6] WITTGENSTEIN, L.: *O istote*, c. d., § 402.

[7] Tamže, § 354.

[8] Pozri KRIPKE, S.: *Wittgenstein on Rules and Private Languages*. Oxford: Blackwell 2002, pp. 55 - 113.

[9] Pozri WRIGHT, C.: Wittgensteinian certainties. In: MCMANUS, D. (ed.): *Wittgenstein and Scepticism*. London: Routledge 2004, pp. 22 - 55.

[10] WITTGENSTEIN, L.: *O istote*, c. d., § 156.

[11] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, c. d., § 257.

[12] Tamže, § 242.

[13] Tamže, § 206.

[14] Pozri MOYAL-SHARROCK, D.: Wittgenstein on knowledge and certainty. In: GLOCK, H. J. - HYMAN, J. (eds.): *A Companion to Wittgenstein*. Chichester: Blackwell 2017, pp. 547 - 562, 554 - 555.

[15] WITTGENSTEIN, L.: *O istote*, c. d., § 359.

[16] Pozri RHEES, R.: Je možný súkromý jazyk? In: GLOMBÍČEK, P. (ed.): *Súkromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. Praha: Filosofia 2006, pp. 53 - 74, 56 - 58.

[17] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, c. d., § 142.

[18] Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram 2003.

[19] WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, c. d., pp. 40.

[20] Pozri WRIGHT, C.: Intuition, entitlement and the epistemology of logical laws. In: *Dialectica*, vol. 58, 2004, No. 1, pp. 155 - 175, 163 - 164.

[21] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, c. d., § 201.

[22] WITTGENSTEIN, L.: *O istote*, c. d., § 28.

[23] Pozri NIETZSCHE, F.: *Zrození tragedie z ducha hudby*. Praha: Gryf 1993, pp. 52.

[24] Pozri DAVIDSON, D.: O samotné myšlenke pojmového schématu. In: PEREGRIN, J.(ed.), *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha: Filosofia 1998, pp. 105 - 125.

[25] Pozri BOGHOSSIAN, P.: Knowledge of logic. In: BOGHOSSIAN, P. - PEACOCKE, Ch.(eds.): *New Essays on the A Priori*. Oxford: Clarendon Press 2000, pp. 229 - 254, 234.

[26] Pozri DUMMETT, M.: *Truth and Other Enigmas*. London: Duckworth 1978, pp. 290 - 318.

- [27] Pozri WRIGHT, C.: Intuition, entitlement and the epistemology of logical laws, c. d.
- [28] Pozri DVORÁK, P.: *Logika onticky neurčitých domén: Jsou logické pravdy náhodilé?* Praha: Togga 2016, pp. 232 - 241.
- [29] Pozri SCHNEIDER, H. J.: *Wittgenstein's Later Theory of Meaning, Imagination and Calculation*. Chichester: Blackwell 2014, pp. 2 - 4.
- [30] Pozri KVASZ, L.: *Inštrumentálny realizmus*. Plzeň: Pavel Mervart 2015, pp. 169-194.

doc. Mgr. Tomáš Čana, PhD.

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie FF UCM v Trnave

Námestie J. Herdu 2

917 01 Trnava

e-mail: tomas.cana@ucm.sk

ORCID: 0000/0002/0378/3069